

Negiranje genocida u Srebrenici

Pravci zagovaranja i moguće inicijative

1.	Uvod	2
2.	Genocid u Srebrenici kroz sudske predmete	2
3.	Pravni okvir za kažnjavanje negiranja genocida: govor mržnje vs. sloboda izražavanja	3
	3.1 Relevantni slučajevi i reagovanja međunarodnih sudova i tela	
	3.2. Obaveze Srbije u procesu pristupanja EU – usklađivanje pravnog okvira	
	3.3. Nacionalni pravni okvir	
4.	Političko okruženje	11
	4.1. Tabela: Parlamentarne stranke i odnos prema genocidu	
5.	Modeli zagovaranja	15
	1) Izmene i dopune u cilju preciziranja odredaba Krivičnog zakonika Republike Srbije	
	2) Zagovaranje primene postojećeg pravnog okvira	
	3) Informisanje	
	4) Akreditacija programa suočavanja s prošlošću	
	5) Memorijalizacija i komemoracija	
6.	Zaključak	24

Autorka: Jovana Spremo

Za izdavača: Inicijativa mladih za ljudska prava

www.ylhr.org

Ova publikacija je finansirana od strane Evropske unije. Sadržaj publikacije je isključivo odgovornost Inicijative mladih za ljudska prava i ne odražava nužno stavove Evropske unije.

“Negiranje genocida u Srebrenici - Pravci zagovaranja i moguće inicijative” deo je projekta Zagovaranjem, artivizmom i obrazovanjem do zaustavljanja poricanja genocida i jačanja procesa pomirenja. Projekat je podržan od strane Ministarstva spoljnih poslova Savezne Republike Nemačke. Nemačka podržava napore u uspostavljanju participativne kulture sećanja, regionalne saradnje i pomirenja u regionu Zapadnog Balkana.

1. Uvod

Proces suočavanja s prošlošću u Republici Srbiji u odnosu na oružane sukobe devedesetih godina prošlog veka otpočeo je nakon demokratskih promena 2000. godine. Uprkos određenim koracima, poput nevoljne saradnje s Haškim tribunalom (dalje: MKTJ), uspostavljanja Tužilaštva za ratne zločine, Deklaracije o Srebrenici Narodne skupštine RS i drugih mehanizama tranzicione pravde koji su implementirani, nakon petooktobarskih promena, propuštena je prilika za razbijanje narativa formiranih u vreme Slobodana Miloševića i suočavanje s prošlošću kroz efikasno kažnjavanje počinilaca, obrazovanje i izgradnju kulture sećanja. Danas je jedini element institucionalnog suočavanja s prošlošću procesuiranje ratnih zločina pred Posebnim odeljenjem Višeg suda u Beogradu.

Procesuiranje ratnih zločina i saradnja sa Međunarodnim rezidualnim mehanizmom, kao i poštovanje odluka MKTJ, sastavni su deo strateškog okvira Republike Srbije u procesu pristupanja Evropskoj uniji, konkretno Pregovaračkog poglavlja 23 (Pravosuđe i osnovna prava). Uprkos tome, u Srbiji ne postoji politička volja za istinskim posvećivanjem ovim procesima.

Posebno mesto u razgovoru o suočavanju s prošlošću u Srbiji zauzima pitanje poricanja genocida u Srebrenici, koji je počinila Vojska Republike Srpske (dalje: VRS)¹, a za čije nesprečavanje je Srbija proglašena odgovornom pred Međunarodnim sudom pravde (dalje: MSP).² Međutim, uprkos sudski utvrđenim činjenicama, javno mnjenje u Srbiji ne samo da je daleko od prihvatanja i kvalifikovanja zločina u Srebrenici kao genocida, već genocid poriču i predstavnici vladajuće i opozicione partije, visoki državni funkcioneri, kao i profesori prava.

Cilj ovog dokumenta jeste da se predloži na koje sve načine organizacije civilnog društva mogu da zagovaraju promenu pristupa institucija Republike Srbije i opšte javnosti prema genocidu u Srebrenici, odnosno na koje sve načine se može smanjiti negiranje istog.

2. Genocid u Srebrenici kroz sudske predmete

Većina činjenica u vezi sa počinjenim genocidom u Srebrenici 1995. godine, utvrđena je u postupcima koji su vođeni pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju (dalje: MKTJ).³ U tom kontekstu, jedan od najvažnijih pravosnažnih postupaka jeste slučaj *Tužilac protiv Radislava Krstića*.⁴ Radislav Krstić, general i zamenik komandanta Drinskog korpusa VRS, prva je osoba osuđena pred MKTJ jer je počinila zločin genocida, kako je to Pretresno veće zaključilo, protiv jednog dela muslimanskog stanovništva Bosne, kao nacionalne, etničke ili verske grupe. Pred MKTJ za zločine u Srebrenici osuđeno je 16 osoba, od kojih sedam njih za genocid.⁵

Veoma važan slučaj, kako je već napomenuto, jeste Tužba Bosne i Hercegovine protiv Srbije pred Međunarodnim sudom pravde (dalje: MSP).⁶ Vlada tadašnje Republike Bosne i Hercegovine pokrenula je 29. marta 1993. godine spor pred MSP sa zahtevom da se tadašnja SR Jugoslavija proglasi odgovornom za kršenje Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Sud je utvrdio da je odluka da se ubiju vojno sposobni muškarci, bosanski Muslimani iz Srebrenice, zaista doneta od strane članova Glavnog štaba VRS, kao i da se taj organ ne može smatrati „agentom Srbije”, tj. da SR

1 Presude MKTJ: Tužilac protiv Radislava Krstića, Tužilac protiv Dražena Erdemovića, Tužilac protiv Momira Nikolića, Tužilac protiv Dragana Obrenovića, Tužilac protiv Vujadina Popovića, Ljubiše Beare, Drage Nikolića, Ljubomira Borovčanina, Radivoja Miletića, Milana Gvere i Vinka Pandurevića, Tužilac protiv Zdravka Tolimira, Tužilac protiv Ratka Mladića, Tužilac protiv Radovana Karadžića

2 Dostupno na: <https://www.icj-cij.org/en/case/91>.

3 Vidi: Spremo, J. „Suđenja pred MKTJ – Slučaj Srebrenica: Popović i drugi”, Zbornik Regionalne škole tranzicione pravde, br. 2, 2015.

4 Tužilac protiv Radislava Krstića, predmet br. IT-98-33.

5 Srebrenica genocide, IRMCT, dostupno na: <https://www.irmct.org/en/mip/features/Srebrenica>;

6 Međunarodni sud pravde, Predmet Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, 26. februar 2007. godine.

Jugoslavija nije vršila efektivnu kontrolu nad VRS. Presudom je 2007. godine utvrđeno da je Srbija, kada je u pitanju genocid počinjen u Srebrenici 1995. prekršila Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida propustivši da spreči genocid, kao i iz razloga što Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju nije izručila Ratka Mladića, optuženog za genocid i saučesništvo u genocidu. Stav MSP-a je da je postojanje genocidne namere izvan razumne sumnje dokazano u slučaju srebreničkog masakra u julu 1995. godine, pozivanjem na presude Haškog tribunala koje ga kvalifikuju kao genocid.

Lokalni sudovi u Bosni i Hercegovini osudili su 25 osoba za zločine koji su se desili u Srebrenici, a od toga njih 13 za genocid.⁷ Pred Posebnim odeljenjem Višeg suda u Beogradu, od 2003. godine nije suđeno za genocid. Svi optuženi, kasnije i osuđeni, u vezi sa zločinima u i oko Srebrenice, terećeni su za zločine protiv civilnog stanovništva, ne i za delo genocida.⁸

Srbija se obavezala na punu saradnju sa MKTJ, uključujući i priznanje i poštovanje sudskih odluka, u više navrata, počevši od *Zakona o saradnji Srbije i Crne Gore sa Međunarodnim tribunalom za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine*⁹, potom *Zakona o potvrđivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Evropskih zajednica i njihovih država članica s jedne strane, i Republike Srbije*¹⁰ s druge strane, kao i nizom pravno-obavezujućih dokumenata usvojenih kroz proces pristupanja Srbije Evropskoj uniji. Uprkos propisanim i preuzetim obavezama, negiranje činjenica utvrđenih u pomenutim presudama u Srbiji je prisutno kako na institucionalnom, tako i na vaninstitucionalnom nivou.

3. Pravni okvir za kažnjavanje negiranja genocida: govor mržnje vs. sloboda izražavanja

Poricanje genocida, za razliku od zločina genocida, nije definisano ni u Konvenciji o genocidu,¹¹ kao ni Rimskim statutom.

Poricanje realnih događaja se može definisati kao oblik govora koji predstavlja napad na dostojanstvo i vrednost ljudske ličnosti, čije samo izgovaranje dovodi do značajne štete ili povrede ciljne grupe u vezi sa događajem koji se poriče.¹² Kada govorimo o poricanju genocida u međunarodno-pravnoj sferi, najčešće se govori unutar kategorije govora mržnje. Po *Preporuci ECRI br. 15* od 2015, govorom mržnje se smatra zagovaranje, promocija ili podsticanje, u bilo kom obliku, omalovažavanja, mržnje ili ponižavanja osobe ili grupe osoba, kao i svako uznemiravanje, uvreda, negativni stereotipi, stigmatizacija ili pretnja u odnosu na takvu osobu ili grupu osoba i opravdavanje svih prethodnih vrsta izražavanja, na osnovu „rase“, boje, porekla, nacionalnog ili etničkog porekla, starosti, invalidnosti, jezika, religije ili uverenja, pola, roda, rodnog identiteta, seksualne orijentacije i drugih ličnih karakteristika ili statusa. On se može javiti u obliku javnog poricanja, trivijalizacije, opravdavanja ili odobravanja zločina genocida, zločina protiv čovečnosti ili ratnih zločina za koje su sudovi utvrdili da su se desili, i glorifikacije lica osuđenih za činjenje takvih zločina.¹³

7 Presude, Memorijalni centar Srebrenica, <https://srebrenicamemorial.org/bs/stranica/presude/28>

8 Do danas je Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije podiglo pet optužnica za zločine počinjene u julu 1995. godine u vezi sa zločinima u Srebrenici. U dva predmeta, Srebrenica–Branjevo (opt. Brano Gokjović) i Srebrenica III (opt. Miomir Jasikovac), s optuženima je sklopljen sporazum o priznanju krivice. U presudi pripadnicima Škorpiona za ubistva zarobljenika u Trnovu, sud je izostavio činjenični navod da su zarobljeni civili dovedeni iz Srebrenice. Predmeti Srebrenica (opt. Nedeljko Milidragović i dr.) i Srebrenica II (opt. Milenko Živanović) su u toku.

9 Zakon o saradnji Srbije i Crne Gore sa Međunarodnim tribunalom za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine, „Sl. list SRJ“, br. 18/2002 i „Sl. list SCG“, br. 16/2003.

10 Zakon o potvrđivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Evropskih zajednica i njihovih država članica s jedne strane, i Republike Srbije, „Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 83/2008.

11 UN General Assembly, Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 9 December 1948, United Nations, Treaty Series, vol. 78, p. 277.

12 *Ibid.* str. 33.

13 Zorica Mršević i Svetlana Janković, *Uloga nezavisnih institucija u Srbiji u slučajevima govora mržnje*, „Zbornik radova Govor mržnje“, Pokrajinski zaštitnik građana – Ombudsman, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Novi Sad, 2022, str. 13.

Poricanje holokausta i genocida može direktno naškoditi pojedincima izazivanjem straha kod žrtava i raspirivanjem mržnje ili direktnim podsticanjem na nasilje nad zajednicama koje su ih ranije iskusile. Slično tome, veličanje počinitelja genocida i drugih zločina može direktno doprineti podsticanju mržnje i nasilja i onemogućiti prihvatanje odgovornosti za počinjene zločine.¹⁴

Poricanje i relativizacija kako holokausta, tako i genocida i drugih masovnih zločina, mogu biti pravno sankcionisani oblici ponašanja radi zaštite prava ili statusa žrtava tih zločina ili pogođenih zajednica.¹⁵ Svakako, sankcionisanje negiranja mora biti legitimno, neophodno i proporcionalno, u skladu sa međunarodnim standardima koji uređuju slobodu izražavanja, odnosno ukoliko se utvrdi namera i verovatnoća da se poricanjem nanosi šteta. Ovo znači da se procena mora vršiti od slučaja do slučaja.¹⁶ Član 10 *Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda* (EKLJP)¹⁷ i član 19 *Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima* (MPGPP) garantuju pravo na slobodu izražavanja,¹⁸ ali ovo pravo nije apsolutno. Član 10 EKLJP propisuje da ostvarivanje prava na slobodu izražavanja može biti podvrgnuto formalnostima, uslovima, ograničenjima ili kaznama „kako je propisano zakonom i neophodno u demokratskom društvu, u interesu nacionalne bezbednosti, teritorijalnog integriteta ili javne sigurnosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja informacija dobijenih u poverenju, ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva”. S druge strane, član 20 MPGPP predviđa zakonsku zabranu bilo kakvog propagiranja rata i svakog zagovaranja nacionalne, rasne ili verske mržnje koja predstavlja podsticanje diskriminacije, neprijateljstva ili nasilja. Na primerima konkretnih slučajeva u narednom delu može se steći utisak u kojim situacijama poricanje genocida i drugih masovnih zločina može biti kažnjivo.

3.1 Relevantni slučajevi i reagovanja međunarodnih sudova i tela

U načelu, u svojim odlukama ESLJP često naglašava da je zabrana rasističkog govora od fundamentalnog značaja u demokratskom društvu, i da govor mržnje (koji predstavlja akt diskriminacije po članu 14 EKLJP) nije zaštićen članom 10 EKLJP, koji garantuje slobodu izražavanja.¹⁹ Za sada se pokazalo da su glavni kriterijumi na koje se oslanja Evropski sud za ljudska prava prilikom odlučivanja da li je sankcionisanje određenog govora u skladu sa članom 10, stav 2 Evropske konvencije o ljudskim pravima (legitimna ograničenja slobode govora) ili članom 17 (zabrana zloupotrebe prava) sledeći:

- a) **Svrha govora** – odnosno, da li je namera da se šire rasističke ideje ili je u pitanju govor čiji je cilj da informiše javnost o pitanjima od javnog interesa;
- b) **Sadržaj govora** – da li govor podstiče osećaj neprihvatanja, animoziteta ili čak mržnje prema ciljnoj populaciji;
- c) **Kontekst** – kakav je status i uloga učinioca u društvu; kakva je dominantna društvena klima; šta je dovelo do izražavanja i kroz koji medij; i ko je ciljna grupa.²⁰

14 UN office on Genocide Prevention, *Combating Holocaust and Genocide Denial Protecting Survivors, Preserving Memory, and Promoting Prevention - Policy Paper*, 2022, p.5.

15 *Ibid.*, p.6.

16 Član 19(3) i 20(2) Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>.

17 Council of Europe, *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, as amended by Protocols Nos. 11 and 14, 4 November 1950.

18 UN General Assembly, *International Covenant on Civil and Political Rights*, 16 December 1966, United Nations.

19 Asja Rokša Zubčević, Stanislav Bender i Jadranka Vojvodić, *Medijska regulatorna tela i govor mržnje*, Savet Evrope, 2017, str. 11.

20 *Ibid.*

Perinček protiv Švajcarske

Svakako, jedan od najvažnijih slučajeva relevantnih za temu poricanja genocida u kontekstu govora mržnje, jeste slučaj *Perinček protiv Švajcarske*.²¹ Na jednom predavanju 2005. godine u Švajcarskoj, Dogu Perinček, lider Turske radničke partije dao je nekoliko izjava u kojima ističe da je „genocid nad Jermenima 1915. bio ništa više do međunarodna laž”. Zbog toga je Švajcarsko-jermensko udruženje podnelo krivičnu prijavu, zbog čega je sud u Lozani osudio Perinčeka za *rasnu diskriminaciju*. Nakon neuspešne žalbe na presudu u Švajcarskoj, Perinček je podneo predstavku Evropskom sudu za ljudska prava, smatrajući da je *prekršen član 10 Evropske konvencije o ljudskim pravima*, odnosno da mu je povređena sloboda izražavanja. U decembru 2013. godine, ESLJP je presudio u njegovu korist, potvrdivši da je Švajcarska povredila njegovo pravo na slobodu govora. Presudu je potvrdilo i Veliko veće 15. oktobra 2015. godine.²²

Argumentacija koju je koristilo Veliko veće eksplicitno, bavila se sledećim pitanjima:

- Koja je bila priroda izjave podnosioca?
- Kakav je kontekst (geografski, istorijski i vremenski faktor)?
- U kojoj meri su izjave podnosioca predstavke uticale na prava pripadnika jermenske zajednice?
- Da li postoji konsenzus među članicama Saveta Evrope ili ne u vezi sa događanjima?
- Da li se mešanje može smatrati neophodnim u kontekstu međunarodno-pravnih obaveza Švajcarske?
- Koju metodu su koristili švajcarski sudovi da opravdaju presudu na štetu podnosioca? Koji je nivo mešanja u slobode podnosioca?

Ocena balansa između prava podnosioca predstavke na slobodu izražavanja i prava Jermena na poštovanje njihovog privatnog života.²³

Činjenica je da je Švajcarska predvidela preciznu zakonodavnu regulativu kažnjavanja poricanja genocida, bez obzira na to da li je postojala namera da se podstiče nasilje/mržnja ili ne, ali i da se pravni okviri među državama članicama razlikuju. Sud se u donošenju odluke oslonio na to što je ograničenje slobode izražavanja u sličnim slučajevima uglavnom bilo ograničavanje ili sprečavanje objavljivanja informacija, a da je u slučaju podnosioca, Švajcarska donela presudu za jedan od najtežih oblika mešanja u pravo na slobodu izražavanja i utvrdio da takva mera u cilju zaštite prava jermenske zajednice nije bila „nužno u demokratskom društvu”.

Hendisajd protiv Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Irske

Prethodno je ESLJP u slučaju *Hendisajd protiv Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Irske* ocenio da je pravo na slobodu izražavanja primenjivo ne samo u slučajevima kada se odnosi na informacije i ideje koje su povoljne ili neuvredljive (u kontekstu mešanja u tuđe slobode), nego i na one uvredljive, šokantne i uznemirujuće za države ili grupe građana.²⁴ To se smatra zahtevima pluralizma, tolerancije i širokogrudosti bez kojih nema demokratskog društva, odnosno, sud smatra da pravo na slobodu izražavanja čini „jedan od suštinskih temelja takvog društva, jedan od osnovnih uslova za njegov napredak i razvoj svakog čoveka”.²⁵

21 Perinček v. Switzerland, 17 December 2013, European Court of Human Rights, no. 27510/08, ECHR 2013, paras. 7, 13, 51, 63 and 71. See: Pégrier, C. (2018). Speech and Harm: Genocide Denial, Hate Speech and Freedom of Expression, *International Criminal Law Review*, 18(1), p. 100.

22 ECtHR, Grand Chamber, Case of Perinček v. Switzerland, (application no. 27510/08), judgment, Strasbourg, 15 October 2015.

23 *Ibid.*, p.116.

24 Handyside v. United Kingdom [GC], 7 December 1976, European Court of Human Rights, no. 5493/72, Series A no. 24, para. 49.

25 *Ibid.*

Garaudi protiv Francuske

Za pitanje poricanja genocida od značaja je i slučaj *Garaudi protiv Francuske* koji se odnosi na poricanje holokausta.²⁶ Rodžer Garaudi, filozof, pisac i bivši političar, 1995. godine je objavio knjigu pod naslovom „Mitovi o osnivanju izraelske politike”. U toku 1996. podnete su četiri krivične prijave protiv Garaudija zbog *negiranja zločina protiv čovečnosti*, objavljivanja rasistički klevetničkih izjava i podsticanja na rasnu ili versku mržnju ili nasilje. Krivične prijave su podnela udruženja bivših članova otpora, deportovanih i organizacije za ljudska prava. Dana 6. juna 1996. godine pariski javni tužilac je otvorio sudsku istragu u odnosu na podnosioca predstavke po optužbi za *negiranje zločina protiv čovečnosti*. Pet odvojenih postupaka je pokrenuto pred prvostepenim sudovima. Postupak se odnosio na dva različita izdanja i različite odlomke iz knjige podnosioca predstavke. U svakoj fazi različitih postupaka, sudovi su donosili presude istog dana tokom istog ročišta i svaka stranka im se obratila jednom u vezi sa svih pet predmeta. Sudovi su bili sastavljeni od istih sudija, koji su razmatrali pet predmeta u svakoj fazi, ali su doneli pet različitih odluka.

Pozivajući se na član 6(1) EKLJP, podnosilac se obratio ESLJP smatrajući da mu je prekršeno pravo na pravično suđenje pred nezavisnim sudom. Dodatno se pozvao na članove 9 i 10, smatrajući da konstitutivni elementi dela za koje je optužen nisu dokazani jer se on pozivao na postojeće izvore prilikom izjednačavanja stradanja Jevreja sa drugim narodima. Sud je u ovom slučaju ipak proglasio žalbu podnosioca neprihvatljivom prema članu 17 EKLJP, te utvrdio da negiranje ili revizija ove vrste istorijskih činjenica, koje su između ostalog utvrđene i pred sudovima, „podriva vrednosti na kojima se zasniva borba protiv rasizma i antisemitizma”, i da su takvi postupci nekompatibilni sa demokratskim načelima i ljudskim pravima jer krše prava drugih.

Ovo su različita razmatranja u slučajevima sumnje da su prekršeni relevantni članovi *Evropske konvencije o ljudskim pravima*. Dodatno ćemo razmotriti kako relevantna međunarodna tela gledaju na poricanje genocida u kontekstu kršenja *Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima*.

Forison protiv Francuske

U slučaju *Forison protiv Francuske*, Komitet Ujedinjenih nacija za ljudska prava smatrao je da izjave francuskog profesora u kojima je negirao postojanje gasnih komora u nacističkim logorima smrti predstavljaju govor mržnje. Robert Forison, francuski pisac i profesor književnosti na Univerzitetu Sorbona, doveo je u sumnju postojanje gasnih komora za istrebljenje u Aušvicu i drugim nacističkim koncentracionim logorima tokom Drugog svetskog rata. Tako je Forison osporavao *Gejsoov zakon* iz 1990. godine, kojim je poricanje postojanja kategorije zločina protiv čovečnosti smatrano krivičnim delom, tvrdeći da mu ograničava pravo na slobodu izražavanja. Nakon razmatranja Komitet je doneo odluku da su nametnuta ograničenja slobode izražavanja dozvoljena prema članu 19, stav 3(a) MPGPP kao neophodna „za poštovanje prava ili ugleda drugih”: „Pošto su date izjave od strane autora, pročitane u svom punom kontekstu, bile su takve prirode da podižu ili jačaju antisemitska osećanja, ograničenje je služilo poštovanju jevrejske zajednice da živi bez straha od atmosfere antisemitizma”.²⁷ Komitet je zaključio da je ograničenje slobode izražavanja autora bilo dozvoljeno prema članu 19, stav 3 (a) MPGPP.

U kontekstu članova 19/20 MPGPP, vredi napomenuti i da je Specijalni izvestilac za slobodu izražavanja Međuameričke komisije o ljudskim pravima Organizacije američkih država, u zajedničkoj izjavi sa Specijalnim izvestiocem Ujedinjenih nacija za slobodu mišljenja i izražavanja i predstavnikom Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) za slobodu medija, potvrdio da zakoni koji

26 Garaudy v. France, supra note 28.

27 Faurisson v. France, supra note 10 Robert Faurisson v. France, Communication No. 550/1993, U.N. Doc. CCPR/C/58/D/550/1993(1996).

regulišu govor mržnje, kao minimum, treba da obezbede poštovanje principa da „niko ne treba da bude kažnjen za širenje govora mržnje, osim ako se ne pokaže da je to uradio sa namerom da podstakne diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje”.²⁸

3.2. Obaveze Srbije u procesu pristupanja EU – usklađivanje pravnog okvira

Srbija je *Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju* (SSP), koji je potpisan 2008. godine, a čija je primena započela 2013. godine, prihvatila i obavezu usklađivanja svog zakonodavstva sa pravom EU.²⁹ Prvi stav člana 72 SSP-a jasno navodi da će „Srbija nastojati da obezbedi postepeno usklađivanje postojećih zakona i budućeg zakonodavstva sa pravnim tekovinama Zajednice” (sada Unije) i da će „važće i buduće zakonodavstvo biti pravilno primenjeno i sprovedeno”. Dakle, pored pukog prihvatanja EU pravnih tekovina, bitno je obezbediti da važće i buduće zakonodavstvo bude pravilno primenjeno i sprovedeno, u dobroj veri.

Kako se u nedostatku drugih *acquis-a*, pravni okvir EU odnosi i na okvir Saveta Evrope, Srbija mora uzeti u obzir i *Preporuku Komiteta ministara Saveta Evrope br. R (97) 20* o „govoru mržnje” koja uvodi i funkcionalnu definiciju gde se govorom mržnje smatra pokrivanje svih oblika izražavanja koji se šire, podstiču, promovišu ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam ili druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući: netoleranciju izraženu agresivnim nacionalizmom i etnocentrizmom, diskriminaciju i neprijateljstvo prema manjinama, migrantima i ljudima imigrantskog porekla.³⁰

Dodatni protokol uz Konvenciju o visokotehnoškom kriminalu koji se odnosi na inkriminaciju dela rasističke i ksenofobične prirode izvršenih preko računarskih sistema iz 2003. godine, zahteva kriminalizaciju govora mržnje koji se sprovodi putem elektronskih mreža, takođe posebno upućuje u svom članu 6 na „negiranje, grubo minimiziranje, odobravanje ili opravdavanje genocida ili zločina protiv čovečnosti” zahtevajući da države članice „usvoje zakonodavne mere da bi se takva ponašanja kvalifikovala kao krivična dela prema domaćem zakonodavstvu ukoliko uključuju nameru i neovlašćeno postupanje, poput distribucije ili stavljanja na raspolaganje, putem kompjuterskog sistema, javnosti, materijala koji negira, u velikoj meri umanjuje, odobrava ili opravdava dela koja predstavljaju genocid ili zločine protiv čovečnosti”.³¹ Srbija je usvojila Zakon o ratifikaciji ovog Dodatnog protokola 2009. godine.³² Ovo ujedno predstavlja i osnovu za kažnjavanje onih koji distribuiraju sadržaj kojim se poriče, umanjuje ili odobrava genocid u Srebrenici, budući da su presude doneli međunarodni sudovi, a čiju nadležnost Srbija, kao jedna od strana ugovornica, priznaje.

Ipak, jedno od najvažnijih usklađivanja bilo je usklađivanje krivičnog zakonodavstva sa *Okvirnom odlukom Saveta EU o suzbijanju određenih oblika i izraza rasizma i ksenofobije putem krivičnog prava*, kojom je propisano da svako negiranje genocida, po definiciji iz Statuta Međunarodnog krivičnog suda mora biti kažnjivo.³³ Svrha ove Okvirne odluke je da obezbedi da se određene ozbiljne manifestacije rasizma i ksenofobije kažnjavaju efikasnim, proporcionalnim i odvraćajućim krivičnim kaznama širom Evropske unije, ali i među državama kandidatima za članstvo. Pored toga, ima za cilj unapređenje i

28 Joint Statement on Racism and the media by the UN Special Rapporteur on freedom of Opinion and Expression, the OSCE Representative on Freedom of the Media and the OAS Special Rapporteur on Freedom of Expression, 27 February 2001.

29 Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States of the one part, and the Republic of Serbia, of the other part, Art. 72.

30 Council of Europe's Committee of Ministers, Recommendation 97(20) of the Committee of Ministers to Member States on "Hate Speech", Appendix to Recommendation No. R (97)20, 30 October 1997, Scope, p.107.

31 Article 6(1) Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems (European Treaty Series No. 189), Council of Europe, Strasbourg 28 January 2003.

32 Zakon o potvrđivanju Dodatnog protokola uz Konvenciju o visokotehnoškom kriminalu koji se odnosi na inkriminaciju dela rasističke i ksenofobične prirode izvršenih preko računarskih sistema, „Sl glasnik RS - Međunarodni ugovori”, br. 19/2009.

33 European Union: Council of the European Union, Council Framework Decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law, 28 November 2008.

podsticanje pravosudne saradnje na ovom polju.³⁴

Dakle, ova odluka odnosi se na obavezu krivičnog kažnjavanja određenih oblika govora mržnje i to: javno podsticanje nasilja ili mržnje protiv grupe lica ili pripadnika te grupe definisane na osnovu rase, boje kože, porekla, veroispovesti ili uverenja, ili nacionalnog ili etničkog porekla; pomenuto krivično delo kada je izvršeno javnim širenjem ili distribuiranjem traktata, slika ili drugog materijala; javno odobravanje, negiranje ili grubo banalizovanje zločina genocida, zločina protiv čovečnosti i ratnih zločina definisanih u *Statutu Međunarodnog krivičnog suda* (članovi 6, 7 i 8) i zločina definisanih članom 6 *Povelje Međunarodnog vojnog suda*, kada se ponašanje sprovodi na način koji može da podstakne nasilje ili mržnju protiv takve grupe ili člana takve grupe.

Predviđa se gonjenje po službenoj dužnosti i kažnjavanje i podstrekivanja, pomaganja ili podržavanja u izvršenju ovih krivičnih dela, kao i to da kazne moraju biti efikasne, srazmerne i odvraćajuće, i u trajanju od najmanje jedne godine. Za pravna lica ove kazne mogu biti isključenje iz prava na javna davanja ili pomoć; privremena ili trajna diskvalifikacija iz prakse ili komercijalnih aktivnosti; stavljanje pod sudski nadzor; sudski nalog za likvidaciju.

U svim slučajevima, rasistička ili ksenofobična motivacija će se smatrati otežavajućom okolnošću ili, alternativno, sudovi moraju biti ovlašćeni da tu nameru uzmu u obzir prilikom određivanja kazni koje će se primeniti.

Izveštaj Evropske komisije o primeni Okvirne odluke iz 2014. godine prepoznaje nekoliko pristupa koje su zemlje članice imale prilikom usklađivanja svog zakonodavstva sa ovom odlukom.

Postojeće odredbe o govoru mržnje, budući da se odnose na opravdana ograničenja slobode izražavanja, treba da obezbede okvir za postupanje u slučajevima poricanja genocida, naravno u meri u kojoj se može pokazati da određeni govor ili izražavanje ispunjavaju trostruki zahtev: da ograničenje bude predviđeno zakonom, da ima legitiman cilj i da je neophodno i proporcionalno u demokratskom društvu; pored toga, zahtevao bi dokaz o zagovaranju „nacionalne, rasne ili verske mržnje koja predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje“, i eventualno nameru da se to podstakne.³⁵

Odredbe odluke mogu biti transponovane u zakonodavstvo bez referisanja na Statut MKS, ukoliko nacionalni pravni okvir već definiše genocid, zločin protiv čovečnosti i ratne zločine koji se poklapaju sa definicijom iz Statuta. Deo zemalja članica kriminalizovao je tri tipa činjenja: javnu osudu, poricanje i ozbiljnu trivijalizaciju.³⁶ Deo članica u potpunosti preuzima definiciju iz Statuta MKS, uz eventualni dodatak da činjenje mora da obuhvata i pretnju grupi i/ili pojedincu.³⁷ Deo članica ne uključuje sva tri činjenja, već samo neko od njih.³⁸ Pojedine članice kriminalizuju sve zločine, dok se neke ograničavaju samo na genocid.³⁹ Neke zemlje članice nemaju krivično pravnu odredbu u pogledu negiranja genocida, ali u nekima se kriminalizacija poricanja ili trivijalizacije Holokausta odnosi i na ove zločine o kojima je reč u Okvirnoj odluci.⁴⁰

Srbija je 2016. godine usvojila izmene i dopune *Krivičnog zakonika* i konkretnog člana 387 – Rasna i druga diskriminacija – na način da je uveden stav 5 – „Ko javno odobrava, negira postojanje ili

34 Pégrier, *Speech and Harm*, 2018, 120.

35 Report from the Commission to the European Parliament and the Council on the implementation of Council Framework Decision 2008/913/JHA on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law /* COM/2014/027 final.

36 Osam zemalja članica (BG, HR, CY, LU, LT, MT, SI i SK).

37 Četiri zemlje članice (CY, LU, MT, SI i SK).

38 Sedam zemalja članica (ES, FR, IT i PL – osuda, PT – poricanje i LV i RO – oba.

39 LV i PT – svi međunarodni zločini, RO – genocid i zločin protiv čovečnosti, ES i IT – samo genocid.

40 Dvanaest zemalja članica (BE, CZ, DK, DE, EE, EL, IE, HU, NL, AT, FI, SE) – nema krivično pravne odredbe. DE i NL – pravni okvir koji se primenjuje na negiranje holokausta odnosi se i na ova dela.

značajno umanjuje težinu genocida, zločina protiv čovečnosti i ratnih zločina učinjenih protiv grupe lica ili člana grupe koja je određena na osnovu rase, boje kože, vere, porekla, državne, nacionalne ili etničke pripadnosti, na način koji može dovesti do nasilja ili izazivanja mržnje prema takvoj grupi lica ili članu te grupe, ukoliko su ta krivična dela utvrđena pravnosnažnom presudom suda u Srbiji ili Međunarodnog krivičnog suda, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina”.⁴¹

Dakle, ovaj stav se odnosi na negiranje genocida, ali ono što je naš zakonopisac doslovno preneo jeste da se zabranjuje poricanje onih krivičnih dela koja su utvrđena pravnosnažnom presudom suda u Srbiji ili Međunarodnog krivičnog suda. Ovde se jasno vidi izmena u odnosu na odredbu Odluke, budući da se MKS pominje u kontekstu definicije genocida, a ne u smislu da se odnosi samo na presude ovog suda. Ono što je propušteno da se uradi jeste da se iskoristi moment izmene Krivičnog zakonika, da se zabrani poricanje presuda i drugih međunarodnih, pre svega krivičnih sudova, kao što je to Međunarodni tribunal za bivšu Jugoslaviju. Samim tim što se usko odnosi na presude Međunarodnog krivičnog suda, smanjena je mogućnost da se krivično gone osobe koje poriču genocid u Srebrenici, koji je dokazan pred pomenutim tribunalom.

Evropska komisija iz godine u godinu, pa i u poslednjem Godišnjem izveštaju o napretku Srbije iz 2022. godine, ističe da je utvrđeno da vlasti u Srbiji nastavljaju da ustupaju javni prostor osuđenim ratnim zločincima i da dozvoljavaju govor mržnje, te da određeni političari i dalje negiraju genocid u Srebrenici bez posledica⁴², a neki pređašnji su se jasno osvrnuli na to da pojedini poslanici nekažnjeno negiraju genocid.⁴³ Evropski parlament takođe kroz svoje izveštaje upozorava na nekažnjivost negiranja, a važno je podsetiti i da je ova institucija 2015. usvojila i treću *Rezoluciju o genocidu u Srebrenici*, kojom se pored osude zločina ističe odbijanje svakog poricanja, relativizacije i pogrešne interpretacije genocida.⁴⁴ Evropski parlament je već usvojio dve rezolucije, jednu 7. jula 2005. godine, drugu 15. januara 2009.⁴⁵

3.3. Nacionalni pravni okvir

Budući da, kada govorimo o kažnjavanju poricanja genocida, moramo da merimo da li poricanje predstavlja govor mržnje ili dozvoljeno izražavanje, u narednom delu predstavljamo pre svega pravni okvir koji se odnosi upravo na sankcionisanje govora mržnje.⁴⁶

Ukoliko pođemo od *Ustava Republike Srbije*, član 49 koji se odnosi na zabranu izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje navodi da je „Zabranjeno (je) i kažnjivo svako izazivanje i podsticanje rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti”.⁴⁷ Kako je govor mržnje oblik diskriminacije, njega u našem pravnom okviru definiše *Zakon o zabrani diskriminacije* u članu 11 koji glasi: „Zabranjeno je izražavanje ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog ličnog svojstva, u javnim glasilima i drugim publikacijama, na skupovima i mestima dostupnim javnosti, ispisivanjem i prikazivanjem poruka ili simbola, i na drugi način”.⁴⁸

Zakon o diskriminaciji, za razliku od Ustava koji ne zabranjuje izričito govor mržnje, prepoznaje isti kao jedan od sedam oblika diskriminacije. Navode se i jasne situacije u kojima se govor mržnje prepoznaje

41 Član 387, Krivični zakonik, „Sl. glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

42 Evropska komisija, Izveštaj o Srbiji za 2022. godinu, Brisel, 12. oktobra 2022.

43 Evropska komisija, Izveštaj o Srbiji za 2020. godinu, Brisel, 6. oktobra 2020.

44 European Parliament, European Parliament resolution on the Srebrenica Commemoration (2015/2747(RSP)).

45 EWB, Srebrenica Genocide: Three resolutions of European Parliament in 10 years?, 15 June 2015.

46 Rokša Zubčević i dr, Medijska regulatorna tela i govor mržnje, 2017.

47 Ustav Republike Srbije, „Sl. glasnik RS”, br. 98/2006 i 115/2021.

48 Zakon o zabrani diskriminacije, „Sl. glasnik RS”, br. 22/2009 i 52/2021.

kao težak oblik diskriminacije – ukoliko izaziva i podstiče na neravnopravnost, mržnju i netrpeljivost po osnovu nacionalne, rasne ili verske pripadnosti, jezika, političkog opredeljenja, pola, rodnog identiteta, seksualnog opredeljenja i invaliditeta ili ukoliko dovodi do teških posledica po diskriminisanog, druga lica ili imovinu, a naročito ako se radi o kažnjivom delu kod koga je pretežna ili isključiva pobuda za izvršenje bila mržnja, odnosno netrpeljivost prema oštećenom, koja je zasnovana na njegovom ličnom svojstvu.

Od posebnih zakona treba pomenuti *Zakon o javnom informisanju i medijima* čijim članom 75 se naglašava da se „idejama, mišljenjem, odnosno informacijama, koje se objavljuju u medijima ne sme (se) podsticati diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihove pripadnosti ili nepripadnosti nekoj rasi, veri, naciji, polu, zbog njihove seksualne opredeljenosti ili drugog ličnog svojstva, bez obzira na to da li je objavljivanjem učinjeno krivično delo”.⁴⁹ Dodatno *Zakon o elektronskim medijima* članom 51 zabranjuje govor mržnje: „Regulator se stara da programski sadržaj pružaoca medijske usluge ne sadrži informacije kojima se podstiče, na otvoren ili prikriven način, diskriminacija, mržnja ili nasilje zbog rase, boje kože, predaka, državljanstva, nacionalne pripadnosti, jezika, verskih ili političkih ubeđenja, pola, rodnog identiteta, seksualne orijentacije, imovinskog stanja, rođenja, genetskih osobenosti, zdravstvenog stanja, invaliditeta, bračnog i porodičnog statusa, osuđivanosti, starosne dobi, izgleda, članstva u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugih stvarnih, odnosno pretpostavljenih ličnih svojstava”.⁵⁰

Krivični zakonik, kao što smo već pomenuli, članom 387 – Rasna i druga diskriminacija⁵¹ zapravo eksplicitno govori o poricanju genocida, kao oblika govora mržnje:

„(1) Ko na osnovu razlike u rasi, boji kože, verskoj pripadnosti, nacionalnosti, etničkom poreklu ili nekom drugom ličnom svojstvu krši osnovna ljudska prava i slobode zagarantovana opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i ratifikovanim međunarodnim ugovorima od strane Srbije, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

(2) Kaznom iz stava 1 ovog člana kazniće se onaj ko vrši proganjanje organizacija ili pojedinaca zbog njihovog zalaganja za ravnopravnost ljudi.

(3) Ko širi ideje o superiornosti jedne rase nad drugom ili propagira rasnu mržnju ili podstiče na rasnu diskriminaciju, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.

(4) Ko širi ili na drugi način učini javno dostupnim tekstove, slike ili svako drugo predstavljanje ideja ili teorija koje zagovaraju ili podstiču mržnju, diskriminaciju ili nasilje, protiv bilo kog lica ili grupe lica, zasnovanih na rasi, boji kože, verskoj pripadnosti, nacionalnosti, etničkom poreklu ili nekom drugom ličnom svojstvu, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.

(5) Ko javno odobrava, negira postojanje ili značajno umanjuje težinu genocida, zločina protiv čovečnosti i ratnih zločina učinjenih protiv grupe lica ili člana grupe koja je određena na osnovu rase, boje kože, vere, porekla, državne, nacionalne ili etničke pripadnosti, na način koji može dovesti do nasilja ili izazivanja mržnje prema takvoj grupi lica ili članu te grupe, ukoliko su ta krivična dela utvrđena pravnosnažnom presudom suda u Srbiji ili Međunarodnog krivičnog suda, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

(6) Ko javno pretili da će protiv lica ili grupe lica zbog pripadnosti određenoj rasi, boji kože, veri, nacionalnosti, etničkom poreklu ili zbog nekog drugog ličnog svojstva, izvršiti krivično delo za koje

49 *Ibid*, član 75.

50 *Ibid*, član 51.

51 *Krivični zakonik*, član 387.

je zaprećena kazna zatvora veća od četiri godine zatvora, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.”

4. Političko okruženje

U literaturi možemo pronaći tipologiju četiri vrste političkih strategija kojima političke elite države „počinioca” pribegavaju iz potrebe da se oslobode međunarodne stigme. U cilju sopstvene rehabilitacije, političke elite tada posežu za revizijom istorije, koja je neretko praćena ponovnom demonizacijom naroda „žrtve”.⁵² Prva strategija je poricanje određenih događaja kako bi se izbegla pravna odgovornost. Druga je pokušaj da se poriču oni događaji koji mogu ometati dalji razvoj diplomatskih ili ekonomskih veza sa drugom nacijom/državom, odnosno negiranje u ime nacije/države iz pragmatičnih razloga. Treća je ublažavanje obima ili ozbiljnosti slučajeva masovnih zločina, u smislu njihove težine. I četvrta strategija je očigledno poricanje i revizionizam poznatih istorijskih događaja masovnih ubistava.

U skladu sa ovom tipologijom, može se reći da politički akteri u Srbiji pribegavaju skoro svim navedenim strategijama. To ostavlja direktnu posledicu na društveno poimanje dešavanja u vezi sa Srebrenicom. U narednom delu možemo videti i stavove parlamentarnih stranaka u vezi sa genocidom u Srebrenici. Ukoliko analiziramo izjave lidera i vodećih ličnosti 15 parlamentarnih grupa⁵³, situacija je takva da 5 otvoreno negira⁵⁴, 3 prikriveno negira i relativizuje⁵⁵, 2 ne negira, ali relativizuje⁵⁶, i svega 4 ne negira genocid u Srebrenici⁵⁷, dok za jednu nema podatka.⁵⁸

Stavovi građana Srbije u vezi sa genocidom u Srebrenici su u korelaciji sa stavovima političkih stranaka, te svega 12% ispitanika kvalifikuje zločin u Srebrenici kao genocid, dok je četvrtina ispitanika navelo da su u Srebrenici ubijani Muslimani, a 15% je navelo ubistva, bez etničke identifikacije žrtava.⁵⁹ U sličnoj meri se parlamentarne stranke određuju prema genocidu i na taj način pojačavaju ili pokušavaju da smanje narativ negiranja genocida u Srbiji, što se može videti u narednoj tabeli.

52 Israel Charny, 'Toward a Generic Definition of Genocide', in George J. Andreopoulos (ed.), *Genocide: Conceptual and Historical Dimensions* (University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1994), pp. 64-94. Prema: Pégrier, *Speech and Harm*, 2018, ft 23.

53 Kumulativno su prikazani stavovi stranaka unutar poslaničkih grupa.

54 NADA - NOVI DSS – POKS, Narodna stranka, Jedinствена Srbija – Dragan Marković Palma, SRPSKI POKRET DVERI – PATRIOTSKI BLOK i Srpska stranka Zavetnici.

55 „ALEKSANDAR VUČIĆ – ZAJEDNO MOŽEMO SVE”, IVICA DAČIĆ – Socijalistička partija Srbije (SPS) i Socijaldemokratska partija Srbije.

56 UJEDINJENI – SSP, PSG, PREOKRET, SLOGA i Savez vojvođanskih Mađara.

57 Demokratska stranka – DS, MORAMO – ZAJEDNO, ZA POMIRENJE SPP-USS-DSHV i ZELENO – LEVI KLUB, NE DAVIMO BEOGRAD, MORAMO

58 PUPS – solidarnost i pravda.

59 Istraživanje javnog mnjenja – Obaveštenost građana Srbije o ratovima '90-ih godina, ratnim zločinima i suđenjima optuženima za ratne zločine, Dnevni list Danas, dostupno na: <http://www.hlc-rdc.org/?p=34642>;

4.1. Tabela: Parlamentarne stranke i odnos prema genocidu

POSLANIČKA GRUPA	IZJAVE LIDERA ILI ČLANOVA STRANAKA	OCENA NEGIRANJA GENOCIDA U SREBRENICI
„ALEKSANDAR VUČIĆ – ZAJEDNO MOŽEMO SVE”	<p>Aleksandar Vučić 13. 7. 2022.</p> <p>„To je jedan težak dan, objektivno težak dan, dan jezivog zločina počinjenog nad Bošnjacima. Ja mislim da imamo mnogo teških dana u godini i tu sada ima mnogo problema i mnogo drugačijeg viđenja i mnogo toga što bismo morali da promenimo. Ove godine je bilo jasnije, naglašenije, čak više nego kada je bila okrugla godišnjica. Bila je snažnija kampanja i rekao bih više mržnje usmerene ka narodu Srbije”;</p> <p>„Nisam otišao u Srebrenicu, jer nisam dobrodošao. Zato što neko ne želi da vidi od nas poštovanje prema žrtvama, već želi pravnu formulaciju da bi mogao da zasniva neke druge poteze u budućnosti, a to je ukidanje Republike Srpske. (...) Svoje poštovanje prema žrtvama ću uvek da iskažem. A što mislite što niko nije napravio film o Jasenovcu? Zašto smo uvek kasnili.”</p> <p>Ana Brnabić 11. 7. 2021.</p> <p>„Dok se ne privede pravdi svako ko je napao predsednika Srbije Aleksandra Vučića, tada premijera, koji je otišao u Srebrenicu da izrazi poštovanje prema žrtvama i bošnjačkom narodu, ja ne vidim da je nama zvaničnicima mesto tamo (...) Izražavam ogromno žaljenje jer se užasan zločin desio u Srebrenici i nemam problem da pokažem pijetet prema svim žrtvama.”</p> <p>Aleksandar Šapić, 23. 7. 2022.</p> <p>„Ne znam ko je šta radio tokom rata u Bosni, jer tamo nisam bio. Ono što znam, jeste da je Ratko Mladić branio srpski narod i verovatno, da nije bilo njega, Srbi iz Bosne bi završili slično Srbima iz Hrvatske. Bili bi ubijani i na kraju proterani sa svojih ognjišta.”</p> <p>Aleksandar Vulin, 31. 12. 2021.</p> <p>„Šta će Srbija dobiti eventualnim članstvom u EU ako to podrazumeva da moramo da odustanemo od istine o svom narodu, da prihvatimo srebrenički genocid, da se izvinjavamo Hrvatima zbog Jasenovca, da moramo da prihvatimo da nemamo prijatelje na Istoku, da moramo da napustimo Republiku Srpsku (...) Čvrsto verujem u potrebu stvaranja ‘srpskog sveta’, da Srbi budu jedinstven politički narod koji o ključnim pitanjima donosi jedinstvene političke odluke i formuliše ih u Beogradu. To je ključ našeg opstanka.”</p>	Prikriveno negiranje i relativizacija

<p>IVICA DAČIĆ – Socijalistička partija Srbije (SPS)</p>	<p>Ivica Dačić, 11. 7. 2022.</p> <p>„To govori o tome da čitava ljaga (pokušava da se baci) na srpski narod. Sada možemo da pričamo i o orkestriranoj priči, zato što su (u proteklim danima) skoro sve države donosile svoje izjašnjenje o Srebrenici. (...) Lideri u regionu propuštaju da dođu na obeležavanje godišnjica zločina počinjenih nad Srbima i poređenje Srebrenice sa Holokaustom je „neumesno“. To je zaista neuporedivo.”</p> <p>„Velika Britanija je pokrenula genocid u Srebrenici. Rekli smo Angeli Merkel, Aleksandar Vučić i ja. Ona se, žena, čudila zašto je to Velika Britanija uradila. Ona nas je direktno gurnula da mi tražimo od Rusije da stavi veto.”</p>	<p>Prikriveno negiranje i relativizacija</p>
<p>UJEDINJENI – SSP, PSG, PREOKRET, SLOGA</p>	<p>Dragan Đilas, 30. 9. 2021.</p> <p>„Ako je Međunarodni sud pravde kazao da je u Srebrenici bio genocid, onda mi o tome više nemamo potrebe da pričamo“; „Nemojte od mene tražiti da nešto kvalifikujem da li je genocid ili zločin protiv čovečnosti. Ali je Međunarodni sud pravde, kao što piše u Deklaraciji doneo presudu i mi o tome više nemamo potrebe da pričamo“;</p> <p>„Činjenica je da je tamo bio zločin koji je na sramotu našeg naroda, iako su ga uradili pojedinci. Međunarodni sud pravde je to kvalifikovao. Mi kao država smo dužni da poštujemo presude MSP, ali kao pojedinci možemo imati svoj stav.”</p> <p>Pavle Grbović, 19. 6. 2021.</p> <p>„Rezolucija o genocidu u Srebrenici koju je usvojila Skupština Crne Gore dolazi 13 godina nakon priznanja genocida od strane Dodika i 11 godina nakon usvajanja istog takvog dokumenta od strane Narodne skupštine Republike Srbije. Deklaracija koja je usvojena 2010. godine važi i dan-danas. Čisto da znate koliki su licemjeri oni koji danas napadaju Crnu Goru. Ovo što govorim nije moje mišljenje, već činjenice potkrijepljene dokazima“, napisao je Grbović na svom Fejsbuk profilu.</p>	<p>Ne negira se genocid, ali je prisutna relativizacija (SSP)</p>
<p>NADA – NOVI DSS – POKS</p>	<p>Miloš Jovanović, 25. 11. 2021.</p> <p>„Poštujem i volim debatu i mogu da čujem svaki argument, ali to ne znači da mogu da budem na istoj strani sa ljudima koji smatraju da je u Srebrenici počinjen zločin genocida, što nije tačno i to govorim kao pravnik, a ne kao Srbin ili kao građanin ove zemlje ili kao predsednički kandidat.”</p>	<p>Otvoreno negiranje</p>
<p>Narodna stranka</p>	<p>Vuk Jeremić, 29. 3. 2021.</p> <p>Jeremić je rekao da je „odluka kojom je Međunarodni sud pravde odredio masakr u Srebrenici kao genocid jedna od najkontroverznijih“, te kako „u Srbiji o toj temi traje žestoka debata i to sa veoma dobrim razlogom.”</p> <p>„Srbi su u Drugom svetskom ratu bili žrtve brutalnog genocida koji je sprovodila marionetska nacistička Nezavisna Država Hrvatska. Mi smo zato veoma osetljivi kada neko pomene genocid.”</p>	<p>Otvoreno negiranje i relativizacija međunarodnog prava kao takvog</p>
<p>Demokratska stranka – DS</p>	<p>Zoran Lutovac, 11. 7. 2022.</p> <p>„Jedni ste od retkih koji Srebrenicu naziva genocidom...“, Lutovac je odgovorio:</p> <p>- „Naš Parlament je 2010. doneo Rezoluciju kojom obeležava taj datum! Moramo da se suočimo s prošlošću!”</p>	<p>Nema negiranja</p>

Jedinstvena Srbija – Dragan Marković Palma	Dragan Marković Palma, 15. 9. 2021. „Želim da zamolim funkcionere iz Republike Srpske da prenesu Visokom predstavniku u Bosni i Hercegovini da ja negiram genocid u Srebrenici i neka dođu da me uhapse.”	Otvoreno negiranje
MORAMO – ZAJEDNO	Nebojša Zelenović, 21. 1. 2022. „Postoji presuda koju ova država priznaje zato što priznaje sud koji se odredio prema tome da se u Srebrenici dogodio zločin. Nikada niko nije sudio državi nego pojedincima. Ja bih rekao da se dogodio genocid jer je presuđeno tako od strane suda koji svi priznajemo. I ova vlast i prethodna i svaka. Mi moramo da krenemo dalje i počnemo da živimo, da pravimo veze i kontakte s ljudima na Balkanu koje muče iste muke. Moramo da savladamo autoritarne režime na Balkanu.”	Nema negiranja
Poslanička grupa Srpska stranka Zavetnici	Milica Stamenkovski Đurđević, 17. 3. 2022. „ Da li vlast zaista očekuje da će Milić, kao osvedočeni NATO lobista, kao osoba koja nas poziva da uvedemo sankcije Rusiji i da prihvatimo odgovornost za navodni genocid u Srebrenici , da radi u interesu države Srbije i na zaštiti prava ugroženih Srba u Hrvatskoj”. „Ne zaludujte ljude da će ih izbaviti žuta patka ili neko ko traži rezoluciju o genocidu u Srebrenici.”	Otvoreno negiranje
Socijaldemokratska partija Srbije	Rasim Ljajić, 6. 12. 2021. „Velika medijska prašina koja neće doprineti ničemu ukoliko nije prihvaćena od strane većine (...) rezolucija služi više da se umiri savest onima koji su mogli da spreče zločin u Srebrenici. Zločin je negirati ono što se dogodilo u Srebrenici. ”	Prikriveno negiranje i relativizacija
PUPS – solidarnost i pravda	/	Nema informacija
SRPSKI POKRET DVERI – PATRIOTSKI BLOK	Boško Obradović, 24. 1. 2022. „Molim vas, mi moramo da zaštitimo svoj narod i državu, a ne da se igramo ovih retoričkih igara da li je zločin ili genocid. Nije genocid, ni po jednoj definiciji genocida i ne može da bude. I nemojte preuzimati na srpski narod krivicu koju mi nemamo.”	Otvoreno negiranje
Savez vojvođanskih Mađara	Balint Pastor 2010: Presudom Međunarodnog suda pravde od 26. februara 2007. godine se kazuje da se na području Srebrenice desio teritorijalno ograničen genocid . Rezolucijom Evropskog parlamenta od 15. januara 2009. godine se na isti način spominje termin <i>genocid</i> . Danas u Narodnoj skupštini imamo na dnevnom redu Predlog deklaracije o osudi zločina u Srebrenici. Ovaj tekst Predloga se može tumačiti na više načina, zbog toga što sadrži jednu formulaciju prema kojoj „Narodna skupština najoštrije osuđuje zločin izvršen nad bošnjačkim stanovništvom u Srebrenici jula 1995. godine, na način utvrđen presudom Međunarodnog suda pravde”. Ko želi da vidi u ovom tekstu, u ovom predlogu termin „genocid”, taj će videti termin genocid. Ko želi da u ovom predlogu vidi termin „zločin”, taj će sa punim pravom videti termin zločin.	Nema negiranja, ali nema ni izjašnjenja poslednjih 10 godina
ZA POMIRENJE SPP-USS-DSHV	Na komemoraciji prisustvuje i delegacija Stranke pravde i pomirenja predvođena predsednikom Usamom Zukorlićem, kao i delegacija grada Novog Pazara predvođena gradonačelnikom Nihatom Biševcem.	Nema negiranja

<p>ZELENO – LEVI KLUB, NE DAVIMO BEOGRAD, MORAMO</p>	<p>Dobrica Veselinović, 11. 7. 2019.</p> <p>„Nažalost, do današnjeg dana, niti smo priznali prvo sebi samima, a onda ni drugima, da se u Srebrenici desio zločin, da se desio genocid.”</p> <p>„Najmanje što ovim tužnim povodom možemo da učinimo je da se pridružimo aktivistima Inicijative mladih za ljudska prava i građanima i građankama u četvrtak 11. jula od 19, u parku kod Predsedništva Srbije, na komemorativnom skupu za žrtve genocida u Srebrenici i da barem na tom mestu, malim činom paljenjem sveća iskažemo poštovanje prema žrtvama. Zato hajde da pokažemo da je Beograd, grad koji kaže ne nacionalizmu i zločincima, i da je grad otvorenog srca.”</p> <p>Biljana Đorđević, 21. 1. 2022.</p> <p>„Način na koji smo stavljeni na binarne pozivije je pogrešan. Ne davimo Beograd nije bežao od tih tema, iako je krenuo kao lokalni pokret, jasno smo govorili da je Srebrenica genocid.”</p>	<p>Nema negiranja</p>
--	---	-----------------------

5. Modeli zagovaranja

Civilno društvo skoro tri decenije aktivno radi na borbi protiv negiranja genocida u Srbiji. Ti naponi nisu bili u dovoljnoj meri praćeni institucionalnim mehanizmima suočavanja. Civilno društvo kontinuirano razvija nove strategije u borbi protiv poricanja, kombinujući sopstveno iskustvo sa iskustvom drugih zemalja koje se nose sa sličnim izazovima suočavanja s prošlošću.

Iz navedenog razloga nudimo **5 modela** sa nekoliko pravaca zagovaranja koji kombinujući prethodne tehnike i strategije, iskustva zemalja sa sličnim problemima i nove predloge mogu poslužiti civilnom društvu kao smernice za delovanje.

1. Izmene i dopune u cilju preciziranja odredaba Krivičnog zakonika Republike Srbije

Budući da postoji veliki društveni otpor prema kvalifikaciji zločina u Srebrenici kao genocida, pre svega zbog nedostatka formalne edukacije o ratovima devedesetih, ali i neprekidne propagande od strane političkog vrha koja opravdava negiranje, jedan od modela zagovaranja jeste da se ono učini jasno kažnjivim. Kao što smo mogli videti, nacionalni pravni okvir kriminalizuje negiranje genocida u kontekstu rasne i druge netrpeljivosti, ali to čini na neadekvatan, u neku ruku i perfidan način, ograničavajući se na zločine utvrđene pred domaćim sudovima i Međunarodnim krivičnim sudom (Rimski Statut).

Kako bi se podigla svest o ozbiljnosti negiranja u kontekstu naše istorije i nedostatka suočavanja s prošlošću, jedan, verovatno nepopularan, ali neophodan model, bio bi da se kriminalizuje poricanje zločina genocida utvrđenog pred svim međunarodnim sudovima, uključujući i Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju.

Predlog izmene člana bi bio sledeći:

Član 387

Rasna i druga diskriminacija, na način:

5) Ko javno odobrava, negira postojanje ili značajno umanjuje težinu genocida, zločina protiv čovečnosti i ratnih zločina učinjenih protiv grupe lica ili člana grupe koja je određena na osnovu rase, boje kože, vere, porekla, državne, nacionalne ili etničke pripadnosti, na način koji može dovesti do nasilja ili izazivanja mržnje prema takvoj grupi lica ili članu te grupe, ukoliko su ta krivična dela utvrđena pravnosnažnom presudom suda u Srbiji, **Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju** ili Međunarodnog krivičnog suda, kazniće se zatvorom od [briše se šest meseci] **jedne** do pet godina.

Obrazloženje: Kako je za genocid u Srebrenici presuđeno počiniocima u nekoliko predmeta pred MKTJ,⁶⁰ a Republika Srbija prihvata i priznaje presude suda u skladu sa Zakonom o saradnji Srbije i Crne Gore sa Međunarodnim tribunalom za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine, nema razloga da poricanje genocida utvrđenog pred ovim sudom ne potpada pod kategoriju kažnjivog poricanja. Dodatno, u skladu sa Okvirnom odlukom Saveta EU, preporuka je da ovo delo bude kažnjivo sa najmanje 1 godinu zatvora.

Alternativno:

Član 387

Rasna i druga diskriminacija, na način:

5) Ko javno odobrava, negira postojanje ili značajno umanjuje težinu genocida, zločina protiv čovečnosti i ratnih zločina učinjenih protiv grupe lica ili člana grupe koja je određena na osnovu rase, boje kože, vere, porekla, državne, nacionalne ili etničke pripadnosti, na način koji može dovesti do nasilja ili izazivanja mržnje prema takvoj grupi lica ili članu te grupe, ukoliko su ta krivična dela utvrđena pravnosnažnom presudom suda u Srbiji ili **međunarodnog krivičnog suda**, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

Obrazloženje: Jednostavnije rešenje, koje bi pod ovaj član svrstalo i presude za genocid u Srebrenici, jeste da se stav 5 izmeni tako da odredba postane opštija, odnosno da se odnosi na sve presude pred svim relevantnim međunarodnim krivičnim sudovima, čije presude Republika Srbija formalno priznaje.

Kako je Srbija ratifikovala *Dodatni protokol uz Konvenciju o visokotehnološkom kriminalu koji se odnosi na inkriminaciju dela rasističke i ksenofobične prirode izvršenih preko računarskih sistema* iz 2003. godine, još jedan od zagovaračkih pravaca može biti insistiranje na primeni člana 6 ovog dokumenta kako bi se inkriminirala distribucija ili na drugi način stavljanje na raspolaganje, putem kompjuterskog sistema, javnosti, materijala koji negira, u velikoj meri umanjuje, odobrava ili opravdava dela koja predstavljaju genocid ili zločine protiv čovečnosti, kako je definisano međunarodnim pravom i priznato pravnosnažnim i obavezujućim odlukama Međunarodnog vojnog tribunala, ustanovljenog Londonskim sporazumom od 8. avgusta 1945. godine, ili bilo kog drugog međunarodnog suda osnovanog od strane relevantnog međunarodnog tela čiju jurisdikciju priznaje Srbija.

60 Tužilac protiv Radislava Krstića, Tužilac protiv Dražena Erdemovića, Tužilac protiv Momira Nikolića, Tužilac protiv Dragana Obrenovića, Tužilac protiv Vujadina Popovića, Ljubiše Beare, Drage Nikolića, Ljubomira Borovčanina, Radivoja Miletića, Milana Gvere i Vinka Pandurevića, Tužilac protiv Zdravka Tolimira, Tužilac protiv Ratka Mladića, Tužilac protiv Radovana Karadžića

Ovaj dokument može biti i zagovaračko sredstvo za izmene KZ jer predviđa kažnjavanja onih koji distribuiraju bilo kakav sadržaj koji se u suštini tiče i genocida u Srebrenici, budući da je presude doneo „međunarodni sud osnovan odgovarajućim međunarodnim instrumentima, a čiju nadležnost ta Strana ugovornica priznaje”.

Zakon, kao i izmene može da predloži: svaki narodni poslanik, Vlada RS, skupština autonomne pokrajine, najmanje 30.000 birača, kao i Zaštitnik građana i Narodna banka Srbije u oblastima iz svoje nadležnosti.

Nakon pripreme detaljnog predloga amandmana, u pogledu zagovaranja, realna su tri pravca:

- 1) komunikacija sa narodnim poslanicima Narodne skupštine RS, iz poslaničkih klubova koji su prepoznati kao oni koji ne negiraju genocide u Srebrenici. Ovo se direktno naslanja na strategiju savezništva sa malobrojnim osvešćenim političkim partijama, kako bi se ostvario dodatni prostor za delovanje. U širem smislu mogu se kontaktirati i klubovi koji ne negiraju, ali relativizuju.
- 2) Predlog Ministarstvu pravde, odnosno Sektoru za normativne poslove. Za inicijalni kontakt pristupiti Sektoru za evropske integracije, budući da iste osobe upravljaju i sprovođenjem aktivnosti iz oblasti Poglavlja 23, pa se lakše može omogućiti platforma (npr. preko Nacionalnog konventa o Evropskoj uniji) za komunikaciju i obrazlaganje potrebnih zakonskih izmena.
- 3) Obraćanje nezavisnim institucijama, pre svega Zaštitniku građana i Povereniku za zaštitu ravnopravnosti. Zaštitnik građana i zvanično može biti predlagač izmena, a kao nacionalna institucija za ljudska prava (NHRI), i u skladu sa Zakonom o zaštitniku građana (član 42) obavezan je da uspostavlja i održava saradnju sa organizacijama civilnog društva, međunarodnim organizacijama i mehanizmima za zaštitu i unapređenje ljudskih i manjinskih prava. Druga relevantna institucija je Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. Svakako, budući da Zaštitnik građana i Poverenik za zaštitu ravnopravnosti imaju neformalni dogovor o razgraničenju nadležnosti, po kojem je Zaštitnik nadležan u svim situacijama u kojima je diskriminacija procesne prirode i odnosi se na povredu principa dobre uprave, dok je Poverenik bio nadležan za suštinsku diskriminaciju, u kontekstu razumevanja negiranja genocida kao govora mržnje, ova institucija bi trebalo da bude senzitivisanija u tom pogledu. Međutim, ona nije ovlašćeni predlagač, ali može inicirati zakonske izmene ili se pridružiti predlagaču.

2. Zagovaranje primene postojećeg pravnog okvira

Da bi se zagovarala primena postojećeg pravnog okvira koji može da se primeni na negiranje genocida, neophodno je da se, pre svega, prikupe podaci o dosadašnjoj primeni zakona i drugog okvira.

- Za pitanje primene *Zakona o diskriminaciji* potrebno je uputiti Zahtev za pristup informacijama od javnog značaja Višem sudu u Beogradu, u cilju pribavljanja informacija o primeni člana zakona koji definiše *teški oblik govora mržnje*. Za sada nije poznato da je uopšte prepoznato u domaćoj sudskoj praksi. Isti sud je nadležan i za pitanje primene člana 75 *Zakona o javnom informisanju i medijima*.
- Za pitanje primene *stava 5 člana 387 Krivičnog zakonika* potrebno je uputiti Zahtev za pristup informacijama od javnog značaja višim javnim tužilaštvima, u skladu sa njihovom nadležnošću. Bilo bi zanimljivo da se vidi da li je bilo krivičnih prijava, kao i da li su podizane optužnice za konkretno krivično delo. Ukoliko jesu, mogu se tražiti i optužni akti, te eventualno presude nadležnih sudova ukoliko ih bude bilo.

Podatke prikupljene prethodnim metodama koristiti za argumentaciju da se izbegava pribegavanje primeni čak i postojećih zakonskih rešenja. Sa argumentacijom pristupiti sledećim institucijama:

- 1) Kontaktirati Pravosudnu akademiju kako bi se razvili treninzi za nosioce pravosudnih funkcija u kontekstu primene pomenutih članova zakona. Savezni u ovome mogu biti i kancelarije UN, EU i Saveta Evrope. Ovakvi treninzi mogu da se povežu sa odgovarajućim aktivnostima kontinuiranih obuka iz *Akcionog plana za Poglavlje 23* (bolje uopšteno vezati za oblast 3.6, ali možda npr. za aktivnost 3.6.1.17. Sprovođenje obuke sudija o međunarodnim dokumentima i standardima u oblasti zaštite od diskriminacije nacionalnih manjina i praksi ESLJP).
- 2) Kontaktirati Ministarstvo za Evropske integracije u cilju komunikacije nedostatka primene pravnog okvira koji je od značaja za napredak Srbije ka Evropskoj uniji, a tiče se Poglavlja 23, odnosno oblasti Osnovnih prava).
- 3) Dodatno, u skladu sa ovlašćenjima Vlade RS prema organima državne uprave i imaocima javnih ovlašćenja na nivou Republike, Vlada je nadležna da „nadzire rad organa državne uprave, usmerava organe državne uprave u sprovođenju politike i izvršavanju zakona i drugih opštih akata i usklađuje njihov rad”,⁶¹ tako da bi i nedostatak primene pomenutog okvira mogao da bude adresiran pred premijerkom Anom Brnabić.

3. Informisanje

Civilno društvo je pokušalo da približi građanima dešavanja u i oko Srebrenice tokom jula 1995. godine na različite načine. Međutim, bez zastupljenosti ove teme, koju bi pratilo adekvatno izveštavanje bazirano na utvrđenim činjenicama i kontekstu u medijima sa nacionalnom frekvencijom, domet svih napora koji su usmereni na tačno i precizno informisanje građana ostaje veoma mali.⁶² U medijima je prisutno ogromno kako primarno, tako i sekundarno negiranje genocida u Srebrenici, najčešće putem izjava ili autorskih tekstova političara koji negiraju ovaj zločin. Pored toga, medijsko izveštavanje neretko ne uvažava pravnu kvalifikaciju kojom su masovna kršenja ljudskih prava u Srebrenici presuđena kao genocid. Razlog za takvo postupanje je nekritičko preuzimanje dominantnog narativa i korišćenje propagande u izveštavanju. Dodatno, mediji često previđaju suočavanje s prošlošću kao temu od javnog značaja. Takvo stanje u medijima sužava prostor za empatiju i pomirenje.

Da bi se ova slika promenila potrebno je, pre svega, insistirati na adekvatnoj primeni prethodno pomenutog člana 75 *Zakona o javnom informisanju i medijima*. Dodatno, članom 27 *Pravilnika o zaštiti ljudskih prava u oblasti pružanja medijskih usluga* zabranjuje se govor mržnje, te ističe da „pružalac medijske usluge ne sme objaviti programski sadržaj koji sadrži informacije kojima se podstiče, na otvoren ili prikriven način, diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihove rase, boje kože, predaka, državljanstva, nacionalne pripadnosti, jezika, verskih ili političkih ubeđenja, pola, rodnog identiteta, seksualne orijentacije, imovinskog stanja, rođenja, genetskih osobenosti, zdravstvenog stanja, invaliditeta, bračnog i porodičnog statusa, osuđivanosti, starosne dobi, izgleda, članstva u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugih stvarnih, odnosno pretpostavljenih ličnih svojstava”.⁶³ Posebno važno je što je zabranjeno objavljivanje i sadržaja kojim se diskriminacija, mržnja ili nasilje veličaju, opravdavaju ili im se umanjuje značaj, bez obzira na to da li je objavljivanjem programskog sadržaja učinjeno krivično delo. Oni mogu informacije objaviti ako su deo objektivnog

61 Zakon o Vladi, „Sl. glasnik RS”, br. 55/2005, 71/2005 – ispr., 101/2007, 65/2008, 16/2011, 68/2012 – odluka US, 72/2012, 7/2014 – odluka US, 44/2014 i 30/2018 – dr. zakon.

62 Jedan broj organizacija uspešno je organizovao studijske posete novinara iz Srbije MKTJ, Memorijalnom centru Srebrenica ili drugim relevantnim institucijama, a najčešći produkt ovakvog rada bile su i priče nastale nakon poseta. Ipak, utisak koji se stiče nakon više od decenije realizacije ovakvih obuka i treninga jeste da u njima najčešće (ako ne i ekskluzivno) učestvuju već senzibilisani novinari, pa se rezultat svodi samo na kvalitetnije izveštavanje u medijima čija urednička politika već prihvata da se u Srebrenici desio genocid.

63 PRAVILNIK o zaštiti ljudskih prava u oblasti pružanja medijskih usluga, „Službeni glasnik RS”, broj 55 od 25. juna 2015.

izveštavanja, bez daljeg podsticanja na diskriminaciju ili mržnju, ili da bi se ukazalo na iste.

Za zagovaranje je potrebno izraditi izveštaj o sekundarnom negiranju u medijima, uz pribavljanje informacija o primeni prethodno pomenutog člana Pravilnika.

Potrebno je testirati i reagovanje Regulatornog tela za elektronske medije. Naime, *Zakon elektronskim medijima* predviđa da REM utvrđuje bliža pravila koja se odnose na programske sadržaje, a u vezi sa zaštitom dostojanstva ličnosti i drugih ličnih prava, zaštitom prava maloletnika, zabranom govora mržnje i dr.⁶⁴ Članom 51 zabranjuje se govor mržnje, odnosno predviđa da se REM stara da „programski sadržaj pružaoca medijske usluge ne sadrži informacije kojima se podstiče, na otvoren ili prikriven način, diskriminacija, mržnja ili nasilje zbog rase, boje kože, predaka, državljanstva, nacionalne pripadnosti, jezika, verskih ili političkih ubeđenja, pola, rodnog identiteta, seksualne orijentacije, imovinskog stanja, rođenja, genetskih osobenosti, zdravstvenog stanja, invaliditeta, bračnog i porodičnog statusa, osuđivanosti, starosne dobi, izgleda, članstva u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugih stvarnih, odnosno pretpostavljenih ličnih svojstava”. Nepostupanjem u skladu sa ovim odredbama medij čini prekršaj, a REM može pokrenuti zahtev za prekršajni postupak ukoliko utvrdi da je programski sadržaj vređao ili ugrožavao lični ili opšti interes. Prijavu mogu da podnesu fizička i pravna lica.

1) Jedan od modela zagovaranja treba da ide u pravcu proaktivnosti REM-a, instistiranje na merama upozorenja u slučajevima negiranja genocida, kao što je to bio slučaj sa govorom mržnje (najčešće na Pink i Happy televiziji).⁶⁵

4. Akreditacija programa suočavanja s prošlošću

Edukacija o ratnim sukobima devedesetih godina prošlog veka je u nedovoljnoj meri i na neadekvatan način uvrštena u kurikulum formalnog obrazovanja u Srbiji. Udžbenici istorije, iako pominju počinjene ratne zločine, to rade selektivno i pristrasno. Prikazani događaji nisu zasnovani na činjenicama, već na zvaničnom političkom narativu o Srbiji kao „pobedniku”, „neučesniku” i „žrtvi” ratnih dešavanja.

Dosadašnji pravci delovanja civilnog društva bili su usmereni na uspostavljanje neformalnih obrazovnih programa, najčešće za srednjoškolce i studente.⁶⁶ Inicijalni plan nekih od ovih programa bio je da postanu formalizovane specijalističke studije na nekom od univerziteta u Srbiji.

1) Budući da su neformalni programi osmišljeni od strane relevantnih stručnjaka, jedan od pravaca je ponovno zagovaranje za dobijanje akreditacije programa. Pokušaj akreditacije razvijenih programa/kurseva moguć je kroz povezivanje sa postojećim studijskim programima koji se bave sukobima kakvi postoje na Fakultetu političkih nauka ili drugim srodnim državnim i privatnim fakultetima. Sam postupak akreditacije u skladu sa *Pravilnikom o standardima i postupku za akreditaciju studijskih programa* sprovodi se na zahtev visokoškolske ustanove.⁶⁷ Zahtev za akreditaciju se podnosi Nacionalnom telu za akreditaciju i proveru kvaliteta u visokom obrazovanju.

64 Član 22, ZAKON O ELEKTRONSKIM MEDIJIMA, „Službeni glasnik RS”, br. 83/2014, 6/2016 – dr. zakon.

65 Rokša Zubčević i dr, *Medijska regulatorna tela i govor mržnje*, 2017. str 80.

66 Najrazvijeniji programi koje su mladi u Srbiji imali priliku da pohađaju su Nacionalna i regionalna škola tranzicione pravde Fonda za humanitarno pravo, zatim Škola nove politike Inicijative mladih za ljudska prava i Škola ljudskih prava Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji.

67 PRAVILNIK o standardima i postupku za akreditaciju studijskih programa, „Službeni glasnik RS”, br. 13 od 28. februara 2019, 1 od 11. januara 2021, 19 od 5. marta 2021.

2) Ukoliko se ne može obezbediti celokupna dokumentacija za akreditaciju, može se razmišljati o jednom modulu unutar postojećih studijskih programa. U skladu sa temom, najpribližnije katedre koje bi se mogle senzibilisati za elemente programa za suočavanje s prošlošću mogle bi da budu:

a) Centar za studije mira, koji ima akreditovan Regionalni program master studija mira.

b) Multidisciplinarni master program Međunarodno humanitarno pravo i pravo ljudskih prava, Fakultet političkih nauka u Beogradu

c) Studije politike, Fakultet za medije i komunikacije

3) Razvijeni programi organizacija civilnog društva o tranzicionoj pravdi i suočavanju s prošlošću pogodni su i za akreditaciju kao programi stalnog stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika koje odobrava Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja. Uspešan primer je odobren seminar Udruženja za društvenu istoriju – Euroclio *"Učenje o ratovima devedesetih na prostoru bivše Jugoslavije"*.

5. Memorijalizacija i komemoracija

Još od početka delovanja antiratnog pokreta u Srbiji, intervencije i akcije u javnom prostoru deo su borbe za priznanje onoga što se dogodilo. Uprkos ugroženoj bezbednosti u manjoj ili većoj meri, ova praksa nijednom nije bila dovedena u pitanje od strane aktivista u prethodnih 30 godina.

Strategija zagovaranja institucionalnog obeležavanja genocida u Srebrenici, mora biti fokusirana na izražavanje pijeteta prema žrtvama. Nužno je da pristup memorijalizaciji bude osetljiviji na širu javnost bez koje promena odnosa prema genocidu u Srebrenici nije moguća. Javni diskurs u Srbiji je u poslednjih deset godina fokusiran na razgovor o počinocima zločina što je posledica njihove političke rehabilitacije, javne i institucionalne promocije. Političke elite u Srbiji su u velikoj meri onemogućile debatu o suočavanju s prošlošću jer je poricanje odgovornosti za ratne zločine proglašeno za javni i nacionalni interes Srbije. Kultura sećanja tako postaje politika sećanja „oslobodilačkih ratova” uz institucionalizaciju mono-etničkih komemorativnih praksi. Stoga je potrebno fokus usmeriti na lične priče žrtava koje doprinose stvaranju empatije i pijeteta.

1) Jedan od pravaca zagovaranja može biti i inicijativa za Dan sećanja na žrtve srebreničkog genocida. Naravno, taj dan bi trebalo da se poklapa sa danom memorijalizacije, odnosno da bude 11. jul. Ovaj dan bi, po uzoru na Dan sećanja na žrtve Holokausta, genocida i drugih žrtava fašizma u Drugom svetskom ratu (22. april) ili Dan sećanja na srpske žrtve u Drugom svetskom ratu (21. oktobar), mogao da se praznuje i obeležava radno. Ovi dani obeležavaju se u skladu sa prvim stavom člana 5 *Zakona o državnim i drugim praznicima u Republici Srbiji*.⁶⁸

Zagovaranje za uvođenje dana sećanja bilo bi po sličnom principu kao za izmene i dopune Krivičnog zakonika. Jedna od mogućnosti je da jedno od ministarstava podnese nadležnom Ministarstvu za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja *inicijativu za izmenu i dopunu Zakona o državnim i drugim praznicima u Republici Srbiji* kojom bi se uveo ovaj dan sećanja. U skladu sa temom, najpre bi moglo da se zagovara preko Ministarstva za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog i Sektora za saradnju sa civilnim društvom. Uz jasnu elaboraciju koji je značaj ovakve inicijative za suočavanje društva s prošlošću možda bi mogao da se stvori prostor da se inicijativa i pokrene. Kontaktirati se može i samo Ministarstvo za rad. Drugi pristup je takođe putem parlamentarnih stranaka koje ne negiraju genocid, a treći preko nezavisnih institucija (vidi prvi model).

2) U toj narednoj fazi, još proaktivniji vid memorijalizacije može biti insistiranje na podizanju spomenika žrtvama genocida u Srebrenici. Naravno, ovaj pristup bi svakako imao suprotne efekte od planiranih, ukoliko niti jedan od prethodnih pristupa nije bio uspešan, te njemu treba pristupiti nakon prethodnih.

Ukoliko se razmišlja o konkretnom vidu memorijalizacije, neophodno je poći od nadležne lokalne samouprave. Ako bi planirani spomenik bio u Beogradu, ovo bi značilo da zagovaranje mora poći od Gradske uprave Grada Beograda. U skladu sa članom 6 *Odluke o podizanju i održavanju spomenika i skulpturalnih dela na teritoriji Grada Beograda*,⁶⁹ inicijativu za podizanje spomenika, odnosno postavljanje spomen-ploča i skulpturalnih dela može dati svako fizičko ili pravno lice i ona se upućuje Komisiji za spomenike i nazive trgova i ulica Skupštine grada Beograda u pisanom obliku i mora biti obrazložena. Inicijativa može da sadrži i mesto za podizanje spomenika, odnosno tekst i oznaku mesta za postavljanje spomen-ploče.

Skupština grada Beograda na predlog Komisije donosi odluku o podizanju spomenika i postavljanju skulpturalnih dela na području gradskih opština: Voždovac, Vračar, Zvezdara, Zemun, Novi Beograd, Palilula, Rakovica, Savski venac, Stari grad i Čukarica. Komisija odlučuje na predlog Sekretarijata za kulturu, Sektor za kulturno nasleđe i savremeno kulturno i umetničko stvaralaštvo, Odeljenje za spomenike i nazive trgova i ulica.

Izvesno je da sa sadašnjom Gradskom upravom, uz činjenicu da je gradonačelnik Aleksandar Šapić, koji je upravo jedan od otvorenih negatora genocida u Srebrenici, ovaj model zagovaranja nema veliku šansu za uspešnost, ali svakako, po sličnom modelu kao i za izmene zakona preporučuje se zagovaranje kod odborničkih grupa koje su senzibilisane u vezi sa ovim pitanjem.

Dalje, na osnovu člana 146, stav 3 *Zakona o planiranju i izgradnji*, Ministarstvo kulture i informisanja daje *Saglasnost za izgradnju i postavljanje spomenika i spomen obeležja na površinama javne namene*.⁷⁰ Kako bi se dala saglasnost, neophodno je pribaviti sledeću dokumentaciju:

- Zahtev jedinice lokalne samouprave za izgradnju i postavljanje spomenika i spomen-obeležja na površinama javne namene, sa obrazloženjem (podaci o istorijskom ili drugom događaju, odnosno ličnosti);
- Predlog Odluke nadležnog organa jedinice lokalne samouprave za izgradnju, odnosno postavljanje spomenika, odnosno spomen-obeležja na površini javne namene;
- Izvod iz katastra nepokretnosti;
- Informacija o lokaciji ili dokaz da je reč o površini javne namene (relevantan izvod iz planskog dokumenta), na kojoj će se izgraditi, odnosno postaviti spomenik, odnosno spomen-obeležje;
- Idejno rešenje sa tehničkim opisom koje mora obuhvatiti i situacionu skicu sa kopijom plana na kojoj je prikazana pozicija planiranog spomenika ili spomen-obeležja, kao i tačno naveden tekstualni ispis* i pozicija istog na spomeniku odnosno spomen-obeležju;⁷¹

69 Odluka o podizanju i održavanju spomenika i skulpturalnih dela na teritoriji Grada Beograda, „Sl. list grada Beograda”, br. 3/2000 i 19/2014 („Sl. list grada Beograda”, br. 3/2000 i 19/2014).

70 Zakon o planiranju i izgradnji, Ministarstvo kulture i informisanja daje Saglasnost za izgradnju i postavljanje spomenika i spomen-obeležja na površinama javne namene, „Službeni glasnik RS”, br. 72/09, 81/09 – ispravka, 64/10 - US, 24/11, 121/12, 42/13 - US, 50/13 - US, 98/13 - US, 132/14 i 145/14.

71 Napomena: tekstualni ispis mora biti u skladu sa Zakonom o službenoj upotrebi jezika i pisama („Službeni glasnik RS”, br. 45/91, 53/93 – dr. zakon, 67/93 – dr. zakon, 48/94 – dr. zakon, 101/05 – dr. zakon, 30/10)

- Uslovi nadležnog zavoda za zaštitu spomenika kulture (ukoliko se izgradnja i postavljanje spomenika i spomen-obeležja planira u okviru nepokretnog kulturnog dobra i njegovoj zaštićenoj okolini) ili potvrdu da predmetna katastarska parcela na kojoj se podiže objekat nije nepokretno kulturno dobro ili njegov deo.

Ono što predstavlja najkonkretniju prepreku kada je u pitanju izgradnja spomen-obeležja za žrtve genocida u Srebrenici jeste *Zakon o ratnim memorijalima* iz 2018. godine. Zakon u članu 2, stav 1 definiše ratni memorijal kao obeležje „od značaja za negovanje tradicije oslobodilačkih ratova Srbije”.⁷² Namera zakonodavca očigledno je ujedno i podrška narativu koji podrazumeva da Srbija u ratu nije učestvovala, a u skladu sa tim i narativu negiranja genocida. Posledica ovakvih zakonskih rešenja jeste praktično onemogućavanje obeležavanja mesta stradanja i ratnih zločina počinjenih tokom devedesetih u Srbiji, kao i onemogućavanje simboličnih reparacija prema žrtvama ratnih zločina koje nisu srpske nacionalnosti. Kako zakon nalaže da se memorijali mogu ukloniti ako „vređaju opšte i državne interese, nacionalna i verska osećanja ili javni moral”, svaki pokušaj izgradnje memorijala posvećenog žrtvama genocida u Srebrenici bio bi veoma lako podveden pod vređanje državnih interesa.

Kao što smo prethodno naveli, u skladu sa zakonskim rešenjima na osnovu mišljenja *Saveta za negovanje tradicija oslobodilačkih ratova Srbije* (koji se bira od strane ministra, i koga u većini čine državni službenici) i *Zavoda za zaštitu spomenika*, Ministar za rad, socijalna i boračka pitanja ima isključivo pravo da odlučuje o postavljanju/uklanjanju spomenika. Takođe, u odnosu na prethodno zakonsko rešenje, promenu predstavlja i to što jedinice lokalne samouprave mogu biti predlagači, ali ne i instanca koja je uključena u odlučivanje o predlozima za podizanje spomenika.

Da bismo omogućili primenu predmetnog zagovaračkog pravca, neophodno je, pre svega, inicirati izmene i dopune Zakona o ratnim memorijalima. Minimalne izmene zahtevale bi predloge navedene u daljem tekstu.

Pre svega trebalo bi izmeniti samu definiciju ratnog memorijala:

Značenje pojedinih pojmova

Član 2, stav 1

„Ratni memorijal jeste vojno groblje, pojedinačni grob, nadgrobni spomenik, spomen-kosturnica, spomen-kapela, spomen-crkva, spomenik, javno spomen-obeležje, spomen-ploča, mesto stradanja, znamenito mesto i drugi pijetetni simbol od značaja za negovanje tradicije oslobodilačkih ratova Srbije”;

Zakonsko rešenje loše i u kontekstu žrtava Drugog svetskog rata, ne samo ratova devedesetih, saradnike okupatora tokom Drugog Svetskog rata koji su u procesu pravne rehabilitacije ili već rehabilitovani na osnovu Zakona o rehabilitaciji što ne bi trebalo da ih kvalifikuje za heroje. Na osnovu ovakvog zakonskog rešenja postavlja se pitanje kakav tretman će dobiti spomenici koji obeležavaju stradanje Bošnjaka u Sandžaku (otmice i ubistva u Sjeverinu i Štrpcima) ili da li će biti moguće obeležiti mesta zatočeništava civila i vojnika hrvatske nacionalnosti u Srbiji tokom 1991. godine, kao i, na primer, zločina u Sremu koji su počinjeni od strane pripadnika Srpske radikalne stranke, a za koje je osuđen Vojislav Šešelj.

Predlog izmene člana bi bio sledeći:

Član 2 stav 1

„Ratni memorijal jeste vojno groblje, pojedinačni grob, nadgrobni spomenik, spomen-kosturnica, spomen-kapela, spomen-crkva, spomenik, javno spomen-obeležje, spomen-ploča, mesto stradanja, znamenito mesto i drugi pijetetni simbol podignut u cilju komemoracije onih koji su stradali od posledica međunarodnog ili nemeđunarodnog oružanog sukoba”;

Budući da ne postoji univerzalna definicija ratnih memorijala, ovakva izmena obuhvatila bi sve izostavljene kategorije žrtava koje su stradale u oružanim sukobima ili od posledica oružanih sukoba u kojima je država posredno ili neposredno učestvovala.

Glava II

SAVET ZA NEGOVANJE TRADICIJE OSLOBODILAČKIH RATOVA SRBIJE

Preimenovati u:

SAVET ZA MEMORIJALIZACIJU

U skladu sa predlogom izmeniti dosledno sve članove u predmetnoj glavi

Sastav Saveta

Član 4

Savet ima sedam članova koje imenuje ministar nadležan za poslove negovanja tradicije oslobodilačkih ratova Srbije (u daljem tekstu: ministar), na period od četiri godine, i to:

3) četiri člana iz reda organa državne uprave, od kojih dva člana na predlog ministarstva nadležnog za negovanje tradicije oslobodilačkih ratova Srbije (u daljem tekstu: ministarstvo), jednog člana na predlog ministarstva nadležnog za spoljne poslove i jednog člana na predlog ministarstva nadležnog za poslove odbrane;

Predlog izmene člana bi bio sledeći:

3) četiri člana iz reda organa državne uprave, od kojih jedan član na predlog ministarstva nadležnog za negovanje tradicije oslobodilačkih ratova Srbije (u daljem tekstu: ministarstvo), jednog člana na predlog ministarstva nadležnog za spoljne poslove, jednog člana na predlog ministarstva nadležnog za poslove odbrane i jednog člana na predlog Zaštitnika građana/Poverenika za zaštitu ravnopravnosti;

Član 20

Predlog za uklanjanje ratnog memorijala mora da sadrži relevantne dokaze:

- 1) da svojom sadržinom ne odgovara istorijskim ili stvarnim činjenicama;
- 2) da vređa opšte i državne interese, nacionalna i verska osećanja ili javni moral;
- 3) da je posvećen događaju koji nije u skladu sa tekovinama oslobodilačkih ratova Srbije, ili simbolizuje gubitak suvereniteta, teritorijalnog integriteta, celokupnosti i nezavisnosti ili slobode Republike Srbije;
- 4) da je podignut licu koje je zastupalo fašističke, nacističke, šovinističke, separatističke ideje ili ideologije, ili koje je bilo saradnik agresora, okupatora, njihovih saveznika ili pomagača.

Predlog za uređenje, premeštanje i uklanjanje ratnog memorijala mora da sadrži dozvole i saglasnosti koje izdaju nadležni organi u skladu sa propisima iz oblasti zaštite kulturnih dobara.

Predlog izmene člana bi bio sledeći:

Stav 2 menja se na način: da vređa nacionalna i verska osećanja ili javni moral;

Stav 3 menja se na način: briše se.

Iako se navodi kao pravac zagovaranja u ovom konkretnom slučaju, odnosno slučaju memorijalizacije počinjenog genocida u Srebrenici u svrhu prestanka negiranja, promene Zakona o ratnim memorijalima, da bi imale uspeha, treba izmestiti iz zagovaranja za izgradnju pojedinačnog memorijala. Što se tiče konkretnog postupka za iniciranje izmena, primeniti pristup kao u prethodnoj tački (tačka 4, pravac 1).

6. Zaključak

Pored samog okvira koji je na raspolaganju za dalje suzbijanje negiranja genocida u Srebrenici, dokument daje pet pravaca zagovaranja kojima se može pristupiti kako bi se ovo pitanje dalje rešavalo. Unutar svakog od njih postoji nekolicina opcija. Sve se one mogu kumulativno ili pojedinačno primenjivati u skladu sa resursima kojima se raspolaže. Prva tri pristupa deluju realnije ukoliko gledamo sa pozicije trenutnog stanja, koje svakako nije favorabilno za ovaj zagovarački poduhvat. Svakako ne treba isključiti ni poslednja dva modela, budući da su to svakako aktivnosti civilnog društva koje opstaju, te ako se stvori pogodno okruženje ili određeni povoljan momentum, može se pristupiti i njima.

Da zaključimo, što je ujedno i zaključak Konferencije o poricanju genocida koja je održana 2022. godine, pored ovih pravnih mogućnosti zagovaranja, potrebno je jačati empatiju u društvu, uz fokus na žrtve ratnih zločina, obrazovati mlade generacije i „ne prihvatiti podvalu da su dve sukobljene strane u društvu oni koji slave ratne zločince i negiraju genocid i oni koji se oštro protive”.⁷³

⁷³ Konferencija „Kako stati na put poricanju genocida u Srebrenici”: Nema članstva u EU dok god se negira genocid, 9. decembar 2021, dostupno na: <https://www.yihr.rs/bhs/izvestaj-sa-konferencije-kako-stati-na-put-poricanju-genocida-u-srebrenici-nema-clanstva-u-eu-dok-god-se-negira-genocid/>.

Inicijativa mladih za ljudska prava
www.yihr.org

